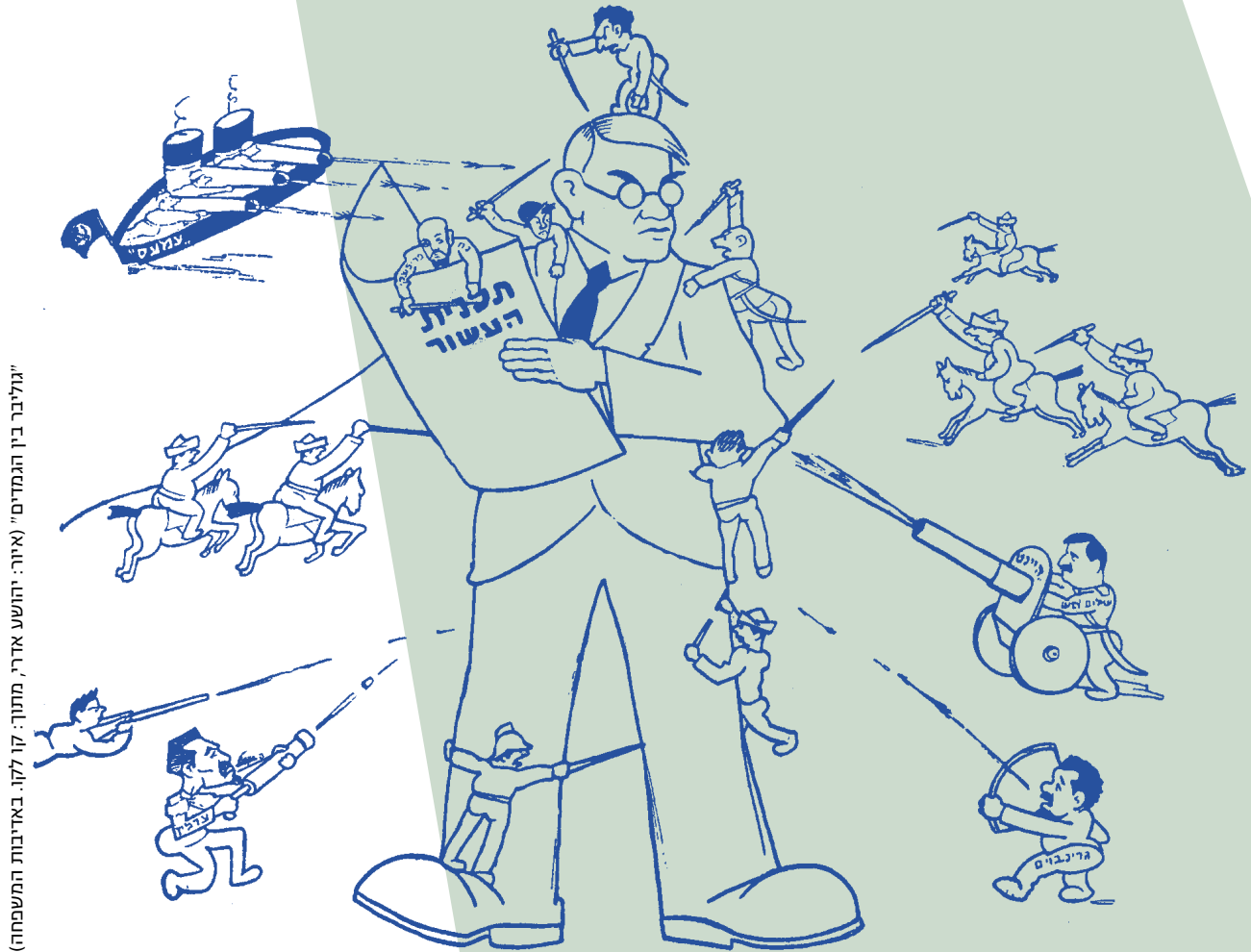

בין זעקה לריאליה

האוואקואציה: משאלת לב או תוכנית בת הגשמה

"גוליבר בין הגמדים" (איור: יהושע אדר, מתוך: קו לזו. באדיבות המשפחה)

המטרות בתקווה ליצור באמצעותן תמורה יסודית בהוויה היהודית. הם ייחלו להיווצרות תנאים בינלאומיים שיאפשרו פריצת דרך להגשמתן. "תוכנית האוואקואציה" (פינוי, evacuation) של זאב ז'בוטינסקי, מייסד התנועה הרוויזיוניסטית ומנהיגה, הייתה ניסיון ליצור פריצת דרך כזו. באמצע שנות השלושים, על רקע המציאות העולמית והיהודית המידרדרת, חש ז'בוטינסקי שהתהליך הציוני האבולוציוני מיצה את תפקידו ושיש להעניק לתנועה הציונית תנופה היסטורית חדשה שתקדם את הגשמתה.

מ ראשיתה הציונות ביקשה לחולל תמורה בחברה היהודית במטרה לשלב את היהודים בסדר העולמי הלאומי החדש, שהתעצב במהלך המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים. המטרה הייתה משולשת: לחולל תהליכים של פוליטיזציה והתגבשות לאומית; לכונן מרכז לאומי טריטוריאלי שיהפוך את היהודים לאומה ככל האומות; ולווסת אליו את האוכלוסייה היהודית שגדלה דמוגרפית במזרח אירופה ושבעטיה יהודים רבים סבלו ממצוקה כלכלית. מנהיגי הציונות עסקו במידה שונה בכל אחת משלוש

יהודי פולין, ורשה יולי 1933 (אלבום תצלומים של ותיקי מלחמת העולם הראשונה, הספרייה הלאומית)

פינוי – בינוי

המושג "אוואקואציה" הפך למרכזי בתוכניתו של ז'בוטינסקי וברטוריקה שלו בסתיו 1936. בשלב זה הידק ז'בוטינסקי את קשריו עם ממשלת פולין והציג בפני נציגיה את תוכניתו להעלאת מיליון וחצי יהודים תוך עשור ממזרח אירופה לארץ ישראל, מחציתם מקרב יהודי פולין. הוא נפגש עם שר החוץ הפולני, הקולונל יוזף בק והדגיש בפניו את הצטלבות האינטרסים בין מדינתו לבין הציונות. בק ביקש להשתמש בהגירה יהודית כמכשיר דיפלומטי, בין היתר כחלק מתייעת פולין לקבלת "מושבות" מעבר לים, שאליהן יופנו תושבים חסרי יכולת כלכלית. הדיון באפשרות של הגירת המוני יהודים עשוי היה גם לסייע למשטר הפולני להסיט את דעת הקהל מהקשיים הפנימיים הגוברים. שיתוף הפעולה בין הציונות לבין העולם הלא יהודי, נתפס על ידי ז'בוטינסקי כמרכיב הכרחי בתהליך הגשמת הציונות. הוא סבר שיש לתקשר עם העולם הגוי באופן משוחרר, לא "אימפרסיוניסטי", ללא רגשות יתרה או שיפוט ערכי מוטה. הוא לא הקל ראש בכיטויים של שנתת היהודים בפולין. אך הוא ראה באנטישמיות המטרידה את המיעוט היהודי בפולין ובשכנותיה ובממשל הפולני החרד ליציבות המדינה ולשגשוגה, כוחות חיוניים שהציונות צריכה להיסמך עליהם.

"תוכנית האוואקואציה" ביטאה את תפיסת הציונות המקבילה שבה החזיק ז'בוטינסקי, לגבי מצב היהודים באירופה. היא נועדה לתת מענה להעמקת המצוקה הכלכלית ולהחרפת האנטישמיות בעקבות עליית הנאציזם. ז'בוטינסקי העריך שיציאת "היהודים המיותרים" ממזרח אירופה והצלחתם לפעול כעם פוליטי מודרני תצמצם במידה לא מבוטלת את האנטישמיות שהגיבה על האנומליה של הקיום היהודי בגולה. בנוסף, היא נועדה להשיג רוב יהודי בארץ ישראל, כדי שהישוב היהודי לא יתקבע כמקום נוסף שהיהודים מצויים בו במיעוט. השגת המסה הקריטית בארץ ישראל היא נקודת האל-חזור בתהליך היסטורי שיביא להקמת מדינה יהודית עצמאית, שבה יוכלו היהודים להכריע על העלאת המוני יהודים נוספים.

תוכנית העשור

התוכנית עברה גלגולים שונים, החל מסתיו 1935 ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה. גלגולה הראשון נקרא "תוכנית העשור". היא הוצגה על ידי ז'בוטינסקי ב-7 בספטמבר 1935, בנאום שנשא בעת כנס הייסוד של ההסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח) בווינה (ראה גם מאמרו של י' ויץ בגיליון זה). הוא ייסד מסגרת ציונית חלופית להסתדרות הציונית, מייסודו של הרצל שממנה פרש, על רקע כישלוננו לזכות בעמדה מרכזית שתאפשר לו לנתב את מדיניות ההסתדרות הציונית ברוח תפיסותיו. ז'בוטינסקי נזקק לתוכנית לאומית רחבת היקף כמשימה שתלכד את תנועתו ותעניק לה כר פעולה והשפעה מחדשת. "תוכנית העשור" שעליה הכריז הייתה אמורה להיות המהלך המדיני המרכזי של הצ"ח: פינוי של מיליון וחצי יהודים ממזרח אירופה, ממרכז אירופה ומתימן והעלאתם לארץ ישראל תוך עשר שנים. בשנה שלאחר מכן פעל ז'בוטינסקי לקידום התוכנית ולגיבוש אופרטיבי שלה. ז'בוטינסקי ותנועתו התמקדו ביהודי פולין – הקהילה היהודית שהייתה בעלת השיעור הגבוה ביותר של יהודים מתוך האוכלוסייה הכללית (כעשירית ממנה) שאליה הגיעו יהודים מאז ומעולם.

פולין נמצאה בעיצומו של תהליך מודרניזציה ועיור מאוחר, שהעמיק את התחרות הכלכלית בין המיעוט היהודי העירוני הגדול, לבין הרוב הפולני והגביר את גילויי האיבה כלפי היהודים. המצב הכלכלי הרעוע במדינה החדשה הביא לצמצום פעילות הסחר והמלאכה, שני תחומים מרכזיים שבהם עסקו היהודים לפרנסתם, ולמעלה ממיליון יהודים במדינה סבלו מעוני מחריף. על רקע זה קבע יצחק גרינבוים, מבכירי מנהיגיה של התנועה הציונית בפולין, עוד בשנות ה-20, כי במדינה כמיליון יהודים "מיותרים". זה היה גם הרקע לשימוש המוקדם של ז'בוטינסקי במושג "אוואקואציה". בפברואר 1931 עוד טרם גיבש תוכנית מעשית, הוא טען שאל לציונות כתנועה לאומית להתעלם מהמצוקה הכלכלית במזרח אירופה ומהצורך של יהודים להגר משם כדי לחלץ עצמם מהייאוש החומרי שבו היו מצויים.

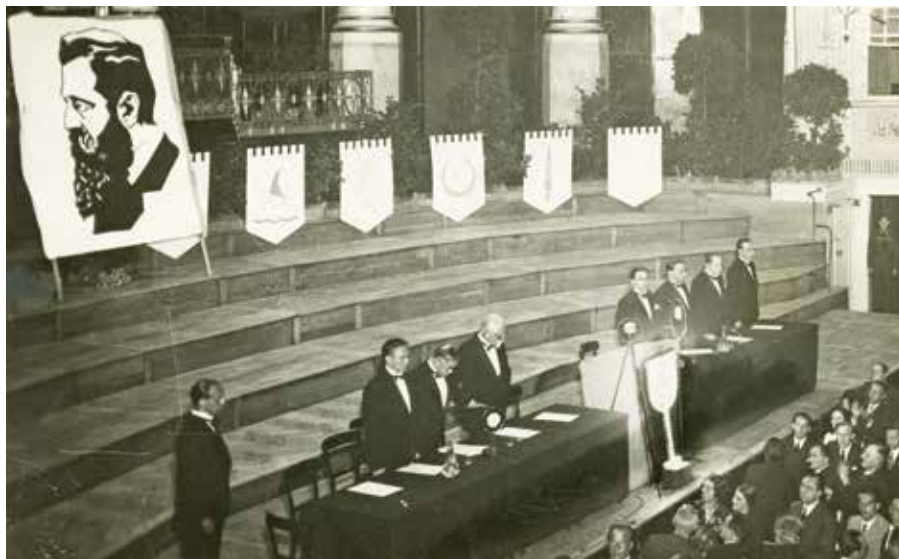
אולם היה ניגוד משווע בין השפה המשותפת שמצא נשיא הצ"ח עם המנהיגות הממשלתית והפקידות הפולנית לבין דחיית המהלך בידי יהודי פולין, שעוצמתה עלתה על כל מה ששיער. האופן שבו נחשפה תוכנית האוואקואציה לציבור הפולני הרג מיכולת ההכלה של דעת הקהל היהודית. מבחינת דעת הקהל ברחוב היהודי, שיתוף הפעולה של ז'בוטינסקי עם מנהיגים פולנים הנותנים יד לאנטישמיות בניסיון לקדם מהלך משותף, היה בבחינת מעשה שלא ייעשה.

המונח "אוואקואציה" נתפס על ידי חוגים רחבים ביישוב היהודי כאנטישמי וכוחני, בין היתר כיוון שהקונטציה ההיסטורית של המונח הייתה גירוש היהודים בידי רוסיה הצארית מאוקראינה וממזרח פולין במלחמת העולם הראשונה. מקורביו של ז'בוטינסקי הפצירו בו לא להשתמש במונח בגלל ההתנגדות העזה שיעורר, אולם הוא סירב. תגובות נזעמות הגיעו מקשת רחבה של תנועות יהודיות שיצאו נגד רעיון ה"אוואקואציה" שבו ראו רעיון עוועים. ז'בוטינסקי הואשם כמי שבא מבחוץ ואינו מייצג את יהדות פולין וכמה מהעיתונים המרכזיים חדלו להעניק במה למאמריו. באיזו זכות ובשם מי, נשאל, הוא מצדיק את עמדת האנטישמים שהיהודים זרים במדינה, וחותר תחת מאבקם לשוויון זכויות במדינתם?

אגודת ישראל הפנתה אצבע מאשימה אל ז'בוטינסקי בטענה דומה: "מה מספר ז'בוטינסקי לקורא הפולני?", שאל ביטאון התנועה. "היהודים בפולין מנהלים מאבק על הקיום שלנו, במקום בו אנו חיים ושאיננו רוצים לעזוב אותו" והנה "בא ז'בוטינסקי וקורא לפוליטיקאי הפולני, למדינה הפולנית: היהודים צריכים לצאת מפולין [...] האנטישמים בעצם לא טועים". העיתון החרדי דרש מהציונים "שלא ימלאו את ראשיהם במחשבות על תרופות פלא" והבהיר: "היהודים התקיימו ואי"ה ימשיכו להתקיים [...] אנחנו מייחלים לגאולה שלמה אבל איננו נמלטים מהגלות".

(מצוטט אצל ד' בלטמן, "הוויכוח בפולין ב-1936 על תכנית האבאקואציה של ז'בוטינסקי", בתוך: א' בראלי ופ' גינוסר (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על ז'בוטינסקי, 2004, עמ' 381).

בעיתונות הציונית ז'בוטינסקי הואשם כמי ש"קופץ בראש כל מעשה ומביא אותו לידי שיגעון", מסלף "כל רעיון בריא בציונות" ועושה לתנועה "שרות של דב, שרק הרפתקן מופקר כמוהו מסוגל לו" ("דבר", 19.10.1936). פרופ' ז'ליג ברודצקי, ממנהיגי הציונות באנגליה, הדגיש כי: "איך זה כלל מעניינה של

ז'בוטינסקי בנאום הפתיחה של קונגרס הצ"ח, יונה 1935

ז'בוטינסקי נואם בפני יהודי פולין בוורשה, 1936 (צילום: N. Kuszer)

התגובה היהודית לפרסום התוכנית

"תוכנית האוואקואציה" פורסמה בספטמבר 1936 בעיתון השמרני "צ'אס" במוסף שכלל מספר מאמרים של ז'בוטינסקי ודוברים נוספים של תנועתו. מאמר המערכת פרס את נקודת המבט הפולנית החיובית על תוכניתה של הצ"ח וצירף ביקורת על ההשלכות של מציאתו של מיעוט יהודי גדול בתוך מדינת הלאום הפולנית. למחרת הציג ז'בוטינסקי במסיבת עיתונאים בפולין את תוכניתו ליציאה מתואמת של יהודים מפולין בתקווה להגיע את המהלך המדיני החדש, לעורר את תמיכת דעת הקהל הפולנית והיהודית בו ולגייס כספים להוצאתו לפועל. הוא היה מודע לחששם של יהודי פולין שבעקבות קידום מהלכי האוואקואציה הממשל עלול להתייחס אליהם כאל זרים שאינם חלק מן המדינה הפולנית. לכן הבהיר כי במהלך ישתתפו רק יהודים שירצו להגר ומי שיבקשו להישאר בפולין לא ייעקרו בכוח. בכל מקרה, הדגיש, היא תבצע במקביל להבטחת שוויון הזכויות של היהודים בפולין.

כרזת הצ"ח

בצבת של לחצים והתמידה בסירובה לשתף פעולה עם המהלכים הציוניים הללו. התוכנית התעלמו מתלותן של פולין ומדינות אחרות במזרח אירופה בכריטיניה, שכלל הנראה אף נמצאה בסוד המגעים בין הפולנים לרוויזיוניסטים. תלות זו הפכה למוחלטת נוכח המציאות הגאופוליטית העדינה של קיומה בין גרמניה הנאצית לברית המועצות הסובייטית והייתה העובדה המכרעת בקביעת מדיניותה של ורשה.

אין ספק שז'בוטינסקי גיבש את התוכנית מתוך רצון עמוק לגאול את היהודים ממציאותם החמורה. ברור גם שהוא ייחס לציונות יכולת להטות את מהלך ההיסטוריה בשלב המשברי המכריע שהופיע בשנות ה-30. נראה שעל רקע כמיהותיו אלו הוא ייחס משקל מופרז לרצון ולתקווה והמעיש בהשפעת מגבלות המציאות ואילווציה. האוואקואציה ביטאה את מקומו של ז'בוטינסקי כמתריע הגדול. באינטואיציה חדה ודקה הוא חש כי השעה דוחקת והיהודים חייבים לעשות מעשה, לבצע מהלך דרמטי, לטלטל את המציאות הבינלאומית ולהטות את הדינמיקה המסוכנת ממסלולה. אולם התרגיות של המציאות היהודית והציונית שאפיינה את שנות ה-30 המאוחרות באה לידי ביטוי בחוסר היכולת להפוך את משאלת הלב לתוכנית בת הגשמה ולחולל באמצעותה את התפנית ההיסטורית.

הציונות לעזור לממשלות להיפטר מיהודיהן" ("דבר", 13.10.1936). בעקבות פרסום תוכנית האוואקואציה, נפערה תהום בין ז'בוטינסקי לבין חוגים רחבים ביהדות פולין, שבה ראה עד אז מוקד תמיכה פוליטי חשוב. מנהיג הצ"ח ראה את תגובתם (שנעה בין התנגדות לאדישות) כביטוי לפסיביות הגלותית שגילו נוכח רעידת האדמה ההיסטורית הפוקדת אותם. הוא כינה את יהודי פולין "עדר חסרי-הדעה של הקהילה הגדולה, החשובה והמכרעת שבכל קהילות ישראל". קידום מפעל בסדר גודל רחב כמו האוואקואציה, יכול היה לתרום לגיבוש הדפוסים הלאומיים בקרב היהודים והנה היהודים מפנים את מבטם ואת גבם להזדמנות לפעול. "מה עם אתם?" - שאל-קבל כנגד חוסר היכולת של היהודים לקדם את האינטרסים הלאומיים שלהם. במכתב גלוי גער: "הלא תבושו, יהודי פולין! בושו והיכלמו לפני אלוהים ואדם. וקצת גם לפני איש אחד, אני הקטן", והזהיר: "דידי, או ידידי לשעבר, אתם נותנים את עצמכם להיסחב לכיוון שבו שוכן חורבן מר" ("הירדן", 13.11.1936). הפער העמוק שהתגלה בתפיסת המציאות בין ז'בוטינסקי לחברה היהודית הביא להקצנת ניסוחיו ולשימוש גובר ברטוריקה קטסטרופלית. הוא המשיך את תוכנית האוואקואציה להחלטתו של מפקד צבאי הרואה את צבאו מופקר לאש האויב ומחליט להוציא אותו מהאזור המסוכן או להכרעתה של ממשלת שווייץ לפנות כפר הסמוך להר געש מתפרץ, והדגיש כי מדובר "בשאלת-החיים של הציונות, שהיא גם שאלת-החיים של יהדות פולין" (ז'בוטינסקי, "על תכנית האבאקואציה, הרצאה במועדון הרופאים והאינג'נרים ווארשה, אוקטובר 1936, בתוך: הנ"ל, כתיים, ה', 1947, עמ' 200).

בין ריאליה למשאלת לב

בשנים הבאות ניסו ז'בוטינסקי והרוויזיוניסטים לקדם מהלכים שהיו וריאציות על תוכנית האוואקואציה. ב-22 בנובמבר 1938 הוא הגיש לפרלמנט הבריטי תוכנית חירום שהתבססה על העברת מיליון יהודים לארץ ישראל בתוך שנתיים. בשנים אלה בלט ז'בוטינסקי בדברים הרמים שהשמיע, ובהם אזהרות חמורות על הדינמיקה החותרת תחת המציאות היהודית בגולה. לימים יתלו חסידיו בטקסטים האלה בניסיונם להצביע על חיזוי השואה על ידי מנהיגם. אולם ספק כמה ניתן לראות בתוכנית "העשור" וה"אוואקואציה" תוכניות פעולה ריאליות שניתן היה לקדם את ביצוען הלכה למעשה במחצית השנייה של שנות ה-30. הן ביטאו את משאלת הלב הציונית לצד ניתוח בהיר וחד של האיום על שלוות יהודי אירופה, אך באלה כשלעצמם, לא היה כדי להביא לשינוי ממשי במציאות. ז'בוטינסקי היה מודע, יש להניח, לממדים הבלתי ריאליים שאפיינו את התוכניות שביקש לקדם באמצעות רטוריקה נחושה. הן הרי לא יכלו להתממש כל עוד האימפריה הבריטית השלטת בארץ ישראל הייתה נתונה

לעיון נוסף

1. א' גולדשטיין, דרך רבת פנים: ציונותו של ז'בוטינסקי לנוכח האנטישמיות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ומכון ז'בוטינסקי, 2015.
2. ר' רובינסון, סערה מסייעת: התנועה הרוויזיוניסטית בשנים 1925-1940, יד בן-צבי, 2010.
3. י' שביט וי' ריינהרץ, הדרך לספטמבר 1939: היישוב, יהודי פולין והתנועה הציונית ערב מלחמת העולם השנייה, עם עובד, 2013.
4. L. Weinbaum, *A Marriage of Convenience: The NZO and the Polish Government 1936-1939*, Columbia University Press, 1993.